

ana hatlarını, vakıf tesisatına ait şartları, ve muhtelif malûmatı önümüze koyduktan başka elimize geçen vakfiyelerin noksan taraflarını tamamlamaya da medar olabilir.

İşte M. J. Sauvaget'nin «Suriyedeki Memlûk Emirnameleri» isimli eseri Memlûkler devrinde büyük bir inkişafa mazhar olan vakıf müessesesine ait bu neviden bir çok kıymetli malzemeyi ihtiva etmektedir. Suriyede muhtelif yerlerde mahkûk olarak bulunan bir çok Memlûk emirnamelerinin İslâm medeniyeti tarihi bakımından haiz olduğu kıymete işaret eden müellif Şam, Haleb, Hama ve daha az ehemmiyetli şehirlerde toplanabildiği bu mühim vesikaları *Matériaux pour un Corpus Inscript. Arabicarum*'un Kahireye ait ilk cildinde (Paris, 1894 p. 6 ilh.) M. van Berchem tarafından takip olunan usule göre takdim etmekte, Arabca metinlerin aslı ile beraber tam bir tercemesini neşretmektedir. Vesileler düştükçe de notlarda medeniyet tarihini alâkadar eden bazı istilâhlar üzerinde izahat verip meşkûk noktalar üzerinde durmaktadır.

Fakat M. Sauvaget ortaya sadece bu mebzul materyalleri koymakla iktifa etmiyerek emirnamelerin bulunduğu mevkilerin tarihî topoğrafyası ve Memlûkler devrindeki esnaf müessesatı hakkında şayani dikkat malûmat dercetmektedir ki bunlar eserin kıymetini bir kat daha arttırmaktadır. Türk - İslâm vakıf müessesesi ve - daha umumî bir surette - medeniyetle meşgul olan herkesin kendisinden bigâne kalamıyacağı bu eserin ihtiva ettiği emirnamelerden doğrudan doğruya vakfı alâkadar edenlerini bir kolaylık olmak üzere esas numaralar ile zikrediyorum:

1) Şamda Tengiz câmiinde Mismariye medresesi vakfı hakkında 1368 — 769 tarihli.

2) Şamda Sâlihiye mahallesinde Ebû Ömer medresesi vakfı hakkında 1418 — 821 tarihli.

7) Şamda Câmi' el-tevbe vakfı hakkında 842 tarihli.

25) Hama evkafı hakkında 903 tarihli.

28) Halepte Mâristan-ı Ergunî vakfı hakkında 810 tarihli.

29) Halepte yine Mâristan-ı Ergunî vakfı hakkında 825 tarihli.

33) Halepte Medrese-i Sâhibiye vakfı hakkında 890 tarihli

J. Sauvaget, *Les décrets Mamlouks de Syrie* (Bulletin d'études Orientales, Tome II, Facs. 1 et 2).

Vakıf müessesesinin tarihini tetkik için müracaat edilecek kaynakların en ehemmiyetlilerinden birini de épigraphique vesikalar teşkil etmektedir. Bu gibi vesikalar asırların tahribatına daha ziyade mukavemet edebildiklerinden dolayı asılları kaybolan vakfiyelerin

36) Halepte yine Medrese-i Sâhibiye vakfı hakkında 909 tarihli emirnameler.

Ekseri vesika fotoğraflarının da metinden ayrı olarak neşredilmiş olması bazı şüpheli noktalar üzerinde bir dereceye kadar tekrar çalışmak imkânını vermektedir.

Memleketimizin şarkında Anadolu epigrafyası bakımından çok mühim materyaller temin eden bir seyahatte bulunan (1) âlim müellifi bu güzel eserinden dolayı tebrik etmek bir vazifedir.

H. A. E.

---

[1] bk. M. A. Gabriel et M. J. Sauvaget, *Voyages archéologiques dans la Turquie Orientale*, 1940 Paris, éd. Boccard.

se et autres lieux de l'Orient, 1711 tab'ı, VI, 100 - 101; 1811 tab'ı, V, 349 = tuchmal, touchmal bachy). Engelberto Kaempfero da kelimeye aynı mânayı veriyor (*Amoenitatum Exoticarum Politico - Physico - Medicarum*, Fasc. V, 245 = tujmal basji; almanca tercemesi: *Am Hofe des persischen Grosskönigs*, 1648 - 85, Hrsg. v. W. Hinz, 1940 Leipzig = Hofküchenmeister).

Bezm-ü Rezm'de ise tuşimal Orta Anadolu'daki göçebe Mogol kabilelerinin emirlerinden sonra ve onlarla alâkadar olarak gösteriyor; halbuki gerek Sâm Mirza'nın ve gerekse ondan daha kuvvetli ve sarîh olarak İskender Münşinin ve Chardin ile Kaempfero'nin ifadeleri bunun bir saray memuriyeti olduğunu tebarüz ettirmektedir!

İşte Fuad Köprülü bu tezadı şu suretle telif ve izah etmektedir: «Gerek Türk devletlerinde gerek Mogol devletlerinde devletin askerî istinatgâhını teşkil eden ve hükümdar ailesile tam karabeti olan göçebe kabileler umumiyetle hükümdarın sarayına mahsus koyun vermekle mükelleftirler. Şu halde esasen bir saray memuru olan ve sofrâ, mutfak hizmetile mükellef bulunan tuşimallar bu vergiyi tahsil için kabilelerin nezdinde bulunan bir nevi merkezî idare mümessili ve müfettiş sıfatını da alabilir. *Bezm-ü Rezm*'de bunların ulus emirlerinden yani kabile reislerinden ayrı olarak zikredilmeleri de buna başka bir defil olabilir.»

Mezkûr izah tarzının tamamile hakikati temsil ettiğini kabul etmek biraz güçtür. Bunun sebeblerini izah edelim:

Filhakika Profesörün söylediği veçhile saray ve sofrâ memurlarının bazı resim ve vergileri tahsile çıkmalarına aid misallere tesadüf etmek kabildir. Meselâ İlhanîler devrinde - umumiyetle çaşnigirlik vazifesiyle mükellef olan - bekeülün tagar tahsilinde rol oynadığını görüyoruz (bak. Reşid el-dîn, *Geschichte Gazan-Han's aus dem Tarih-i Mu-barak-i Gazanî*, Hrsg. v. Karl Jahn, 1940 London, GMNS. XIV, s. 301). Ayrıca tuşimalin Safevilerden evvel ve IX. asırda hükümdarların sofrâ hizmetleriyle meşgul olduğuna ait kayıtlar mevcuttur. Meselâ *Tarih-i Hânî*'de Mirza Ali ile Emir İshak'ın 893 yılında Hormelât mevkiinde icra ettikleri mülâkatta sohb-

et ve hediyeler teatisinden ve güreş oyunlarının seyrinden sonra توشمالان چرب دست in çeşit çeşit yemeklerden sonra sofrâ hazırladıkları kaydediliyor (bak. Ali b. Şems el-dîn, *Chaniches Geschichtswerk oder Gesch. von Gilân unter Jahren 880 - 920*, Hrsg. v. B. Dorn, 1857 St. Petersburg, s. 27). Ebû Bekr-i Tihranî'nin *Kütâb-ı Diyarbekriye*'sinde de Uzun Hasan zamanında bir kurban bayramında tuşimalların *i'dad-ı in'âm-ı âm ve iyd* ile meşgul olduklarını okuyoruz (bak. Hususî ktp. deki müstenseh nüsha, s. 209). Fakat bütün bu kayıtlar Profesörün nokta-i nazarını teyide kifayet etmez. Zira:

1) Tuşimalin IX. hicrî asırdan evvel sofrâ hizmetinde yer aldığına ait hiç bir kayda tesadüf edilmiyor.

2) Buna mukabil hükümdarın hizmetindeki bir memur ve ministre olarak çok eski Mogol metinlerinde zikredilmiş bulunuyor. (Meselâ bak. Ssanang Ssetsen, *Geschichte der Ost-Mogolen*, hrsg. und übersetzt v. Isaac Jacob Schmidt, 1829, St. Petersburg, s. 57, 318 = Tüschimel Lonnâm veya Longnam).

3) Uygur vesikalarında da fonctionnaire manasında tüşimân kelimesi mevcuttur (bak. Prof. Ahmed Caferoğlu, Uygur Sözlüğü, III, 202; buradaki bibliyografyaya ilâveten tüşimel ve tüşimen ve Reşid el-dîn'de geçen tüşamişi masdarı arasındaki münasebete işaret eden P. Pelliot'un notunu da zikretmeliyiz: *Notes sur le Turkestan de M. W. Barthold*, Töung Pao. XXVII, 1930, p. 36-37 not. 2).

4) *Bezm-ü Rezm*'de bulunan ve Profesörün nazar-ı dikkatinden kaçan diğer bir kayıt kelimenin XIV. inci asırda da bu mânâda kullanıldığını gösteriyor. Şöyle ki s. 238 (Kilisli neşri, 1928 İst.) da ümeradan Seydî Hüsam'a توشمالی و سپہسالاری ولایت دانستمده nin verildiği okunuyor. Buradaki tuşimallığın âmil'lik olduğu pek sarîhtir.

Bütün bunlardan bir netice çıkarmak icabederse tuşimal'in aslında islâmî titlatur'ün âmil'ine tekabül ettiği, fakat sonradan sémantique bir tahavvüle maruz kalarak matbah emini mânasını aldığı emniyetle ileri sürülebilir. Elimizdeki vesikalara nazaran bu tahavvülün zamanını IX. asırdan evvele irca etmek kabil değildir.

Bununla beraber unvanın daha muahhar zamanlarda kabilelerin dahili teşkilâtında eski mânâsile alâkalı ve m u t e m e d karşılığı olarak bulunduğu tesbit edilebiliyor. Meselâ Fatih Sultan Mehmedin Otlukbeli muharebesi hakkındaki yarlığında *türk halayık arab belüc halac kartuk kürt lur ellering tüşmel, kethudalar*'ından bahsediliyor (Prof. R. Arat neşri *Türkiyat Mc.* VI, 1939 İst. s. 298. satır 12, 13; daha aşağıda Akkoyunluların saray memurları meyanında da zikrediliyor: s. 301, satır 127). Ayrıca XVI. asrın son yarısında Bağdat beğlerbeğisine yazılan bir hükmünde «*Sancağında sakin olan tâife-i Cûlhur*

tüşimallerinden Mansur ve Şehbaz ve Gazan-fer nâm kimesneler yukarı cânibe tabî olmağ-la yollar kesüb ilh..» denilmektedir (hak. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilâtına medhâl*, 1941 İst. s. 301 not. 2).

Bu izahatın yazısının diğer kısımlarında Vakıf vesikalarının neşrinde takib olunması lâzımgelen usullerden vazıh bir surette bahsedilen ve bu mevzu üzründe çalışacak kimse-lere pek kıymetli bir rehber veren - muhterem Profesörü ikna edebileceğini ümit etmekte pek haksız olmadığımı zannediyorum.

H. ADNAN ERZİ